

DOI: 10.71294/ers.2020.13

Тетяна Калениченко

**Релігія, політика та право
в полі російсько-українського конфлікту**

Tetiana Kalenychenko

**Religion, Politics, and Law
in the Framework of the Russian-Ukrainian Conflict**

Abstract. The book under review, *Religion During the Russian-Ukrainian Conflict*, is a collection of articles and materials by researchers from different countries. The focus of this collected monograph is on manifestations of religion in the framework of the armed conflict in Ukraine that has been ongoing since 2014. The book reveals the impact of religion on the armed confrontation, analyzes the legal field on which both religious actors and state act, and draws attention to certain key historical events that took place after 2014, namely the formation of the Orthodox Church of Ukraine in 2018. In addition to analysis from authors hailing from different fields of research, the collection offers two interviews to complement the broad picture of current events. The book is aimed at a wide readership and can be useful to anyone interested in the current religious situation, and especially to those researchers who study the issue of role of religion in socio-political conflicts.

Книга «Релігія упродовж російсько-українського конфлікту» (пер. авт.) стала чи не провідною з тих дослідницьких праць, які намагаються «по гарячих слідах» аналізувати поточні події, а саме – прояв релігії в контексті збройного конфлікту в Україні, створення Православної церкви України (далі – ПЦУ) та головних поворотів історії сучасної держави. Її однозначною перевагою є

мультидисциплінарний підхід, як от добірка праць дослідників, які послуговуються знаннями із соціології, філософії, теології, релігієзнавства, юридичних та політичних наук. Ознайомлення із текстом збірки дозволяє комплексно поглянути на окреслене коло проблем, також збірка слугує гарним теоретико-емпіричним матеріалом для дослідників окресленого проблемного поля та репрезентує свіжу аналітику після пілотних тематичних випусків наукових журналів чи окремих коротких звітів й статей.

Книга поділена на 4 основні частини: релігія, політика та закон; вплив російсько-українського конфлікту на публічне життя та спільноти; російсько-український конфлікт та міжцерковні відносини, разом з останнім підрозділом інтерв'ю.

Наскрізним твердженням команди авторів є головна теза, що простежується у ядрі висновків – релігія та релігійний фактор впливу не є головною причиною суспільно-політичного конфлікту. Хоча релігійний компонент, на думку дослідників, є швидше периферійним за рівнем свого впливу, усе ж деякі автори вбачають більші перспективи його залучення до суспільних трансформацій, зокрема, в контексті державно-релігійних відносин.

Якщо ж говорити про загальні побажання для подальшого розвитку теми, збірці бракує ширшого спектру фактологічних згадок про роль релігійного фактору на територіях так званих ДНР та ЛНР. Проте, практичні кейси та випадки, що лише періодично згадуються та найбільше наводяться списком в інтерв'ю Ігоря Козловського, додають вагомості висновкам.

Двозначним лишається твердження про політичне підсилення лідерів так званих ДНР та ЛНР через апеляцію до релігійного контексту, а саме, на прикладі, близькості до Руської православної церкви. У цьому випадку важливо розрізняти різні контексти та структуру влади в Луганську та Донецьку після 2014 р., а також особливості існування релігійних громад на тих територіях, як от їхній юридичний статус, фактичні умови служіння, характер стосунків із місцевою владою тощо. Хоча цей матеріал досить складно зібрати та отримати інформацію з першоджерел, він підсилює роботу науковців, особливо, коли працює команда авторів із різних країн.

Одна з упорядників збірки американська дослідниця Елізабет Кларк пише про феномен громадянської релігії (Clark and Vovk, 2019, p. 17), що утворилась внаслідок участі представників релігійних спільнот під час протестів на Майдані та після них у рамках збройного конфлікту. Також вона визначає, що саме гро-

мадянська релігія може слугувати маркером громадянства для країни загалом. Тут постає актуальне питання більш конкретної концептуалізації терміну в контексті паралельного використання понять “громадянська релігія” та “публічна релігія”, як і розуміння, чи є релігійні громади частиною громадянського суспільства? Наприклад, якщо під публічною релігією розуміти прояви релігійного в публічній сфері в широкому сенсі, тоді громадянська релігія може мати іншу специфіку прояву (участь у певних процесах громадянського суспільства, налагодження власного формату стосунків із представниками держави, репрезентація очікувань чи потреб своїх вірян тощо). Попри належну аргументацію дослідниці, доволі контраверсійним є твердження стосовно того, що роль п'ятого президента України Петра Порошенка фактично потрапляла в рамки розвитку громадянської релігії. Варто також врахувати, що потреба розрізнення політизації чи інструменталізації релігії суттєво різниться від громадянського її прояву. Додатково теза про виклик щодо створення вільного поля для громадянської релігії з одночасним контролем держави (що має скоріше розширювати поле можливостей, а не створювати нові обмеження) закладає вектор для подальшого аналізу.

Надзвичайно корисною є схема класифікації державно-церковних відносин від Дмитра Вовка (*Ibid.*, р. 34). Разом з описом цього поля, дослідник також констатує підсилення ролі держави у регулюванні міжрелігійних відносин, особливо після отримання Томосу та створення ПЦУ, що знову повертає до політичної сфери конкуренції між релігійними організаціями. Аналіз міг би значно підсилити свіжий матеріал, а саме про динаміку регулювання з боку держави після зміни її очільника. У цьому блоці доречно було б навести дані про стосунки між Українською греко-католицькою церквою (далі – УГКЦ) та ПЦУ, оскільки в Україні є не лише двоє головних гравців суто православного поля, а також надати огляд потенційних викликів можливого примирення євроліберального наративу в контексті Угоди про Асоціацію з ЄС та консервативних настроїв всередині українського церковного середовища. Роль УГКЦ часто не враховують у достатньому обсязі, що вважаю суто дослідницьким упущенням.

Питанням місця релігійної спільноти в структурі українського суспільства поставив соціолог Віктор Степаненко, розглядаючи її як одну з інституцій, можливо, у складі громадянського суспільства. Це актуалізує вибір термінології, оскільки може дещо змішувати поняття публічної та громадянської релігії (*Ibid.*, р. 112),

які несуть самі по собі різні функції та мають різні публічні прояви в суспільній маніфестації – про що зазначалось вище. Важливо розуміти, що громадянська релігія відрізняється від публічної тим, що вона передбачає інший рівень залученості до того ж світського громадянського суспільства та повертає до розуміння, що тут релігійні спільноти чи лідери беруть на себе роль акторів, а не реакторів щодо суспільних змін постфактум. Останній прояв, зокрема, спостерігається вкрай нечасто після 2015–2016 рр.

Суперечливою може бути й теза про те, що Майдан став процесом усвідомлення та розподілу суспільства на ціннісному рівні, оскільки це відображає погляди лише частини протестувальників та дещо спрощує ландшафт протестів. Задля визначення громадянської релігії, варто припустити, що вона має скоріше міжденомінаційний характер на індивідуальному рівні взаємодії окремих служителів – переважно харизматичних лідерів – а не на рівні церков загалом.

Корисним для врахування тенденцій є висновок дослідників Тимофія Бріка та Станіслава Королькова про зростання рівня державного контролю та локального фаворитизму стосовно певних релігійних організацій (Ibid., p. 139). Це негативно впливає на соціальну легітимність держави у сприйнятті локальних спільнот, а також продовжує втягувати церкви як інструментарій для досягнення своїх електоральних інтересів. Важливо врахувати особливості збору та обробки офіційних статистичних даних щодо динаміки кількості релігійних організацій.

Підсумком дослідження амбівалентного православного поля є пояснення Кирила Говоруна про те, що ідея православної автокефалії слугує легітимацією та підсиленням політичного суверенітету країни. Водночас, релігійна приналежність може апелювати до націоналістичного нарративу, послуговуватись лініями ідентичностей, а також призводити до більш активної політизації.

При цьому Андрій Ферт у своїй статті враховує гібридний наратив Української православної церкви (Московського патріархату), який намагається охопити настрої та мотивації різних частин своїх вірян. Розширенням методологічної бази дослідження міг би бути акцент не лише на розумінні пам'яті, а і складових ідентичності вірних певної релігійної організації та їхнього впливу на формування образу церкви для суспільства у цілому.

Загалом збірка «Релігія упродовж російсько-українського конфлікту» дає комплексний опис різних проявів релігійного компоненту в умовах збройного конфлікту, з акцентом на православно-

му полі. Надалі, якщо планується інше видання, варто побажати врахувати контекст розгляду та дослідження інших релігійних спільнот, зокрема, католиків та протестантів, не кажучи вже про нехристиянські течії. Ця добірка закладає гарний фундамент для подальших пошуків глибинних причин та підводних течій у конфлікті, а також вловлювання перспектив трансформації релігійного поля у цьому контексті.

References

Clark, E. A. and Vovk, D. (Eds.) (2019) *Religion During the Russian Ukrainian Conflict*, Routledge.